

Информативни документ: отворени приступ

Аутори : Мег Хант (Meg Hunt) и Алма Свон (Alma Swan), *Enabling Open Scholarship*

Рецензенти: Мафалда Пикара (Mafalda Picarra), Jisc, Викторија Цукала (Victoria Tsoukala) и Марина Ангелаки (Marina Angelaki), Хеленски национални центар за документацију (Greek National Documentation Centre)

Отворени приступ, односно дисеминација научних информација бесплатно, на интернету, доноси корист истраживачима, њиховим институцијама и донаторима, као и широј јавности. То се не остварује без трошкова, али је важно да трошкови не буду на терет читалаца.

Зашто је отворени приступ неопходан?

Према конзервативнијим проценама, има око 30.000 рецензираних часописа, који годишње објаве око три милиона чланака. Универзитетске библиотеке претплаћују се на онолико часописа колико то њихове могућности допуштају, али чак и најбогатије библиотеке могу да плате приступ само једном делу укупне масе часописа. Тако је, на пример, библиотека Универзитета Харвард, која је најбогатија на свету, недавно објавила да мора да промени начин набавке часописа зато што велики издавачи наплаћују превише, а пораст цена је превелик.¹

Ипак, интернет омогућава истраживачима да резултате својих истраживања учине доступним свима, било где, у било ком тренутку. Како су, међутим, издавачи најчешће и власници права над чланцима у часописима које објављују, они строго контролишу шта се са тим чланцима може радити. Свако ко жели да чита чланке мора да плати како би им приступио. Свако ко жели да користи чланке на било који начин мора за то да добије одобрење од издавача, а често треба платити и додатну накнаду.

Иако многи истраживачи могу да приступе часописима који су им потребни преко библиотеке институције у којој раде, па сматрају да је приступ бесплатан, то није тако. Институција често учествује у дуготрајним преговорима о цени лиценце за приступ, а коришћење садржаја је ограничено. Читав модел академског издаваштва је застарео и припада ери штампе. Интернет нуди прилику да се примене боља решења, којима ће се научна комуникација прилагодити ери интернета.

„Отворени приступ ... треба да обезбеди да знање буде доступно јавности, а не скривено иза препреке коју представља претплата. Слободна размена примарних података – без обзира да ли су их прикупили научници или ентузијаста – суштински је важан део покрета који тежи отвореном знању.”²

Др Карен Купер (Caren Cooper)
помоћник директора Лабораторије за истраживање биодиверзитета у Музеју природних наука Северне Каролине

Шта је отворени приступ?

Отворени приступ значи учинити научну литературу доступном на интернету. Будимпештанска иницијатива за отворени приступ (www.soros.org/openaccess/) дефинише отворени приступ на следећи начин:

¹ The Harvard Library: Major periodical subscriptions cannot be sustained (memo to faculty members, 17 April 2012): <http://isites.harvard.edu/icb/icb.do?keyword=k77982&tabgroupid=icb.tabgroup143448>

² <http://scistarter.com/blog/2013/11/open-science-resources-sharing-publishing-citizen-science-research/>

„Под отвореним приступом литературе подразумевамо њену слободну доступност на јавном интернету, тако да корисници могу да читају, преузимају, копирају, дистрибуирају, штампају, претражују или успостављају линкове ка пуном тексту ових чланака, претражују их уз помоћ интернет робота за потребе индексирања, уносе их у форми података у софтвер, или их користе у било које друге законите сврхе, без финансијских, правних или техничких баријера, осим оних које су нераскидиво повезане са приступом интернету.“

Постоје два главна начина остваривања отвореног приступа истраживањима:

1. Истраживач може да депонује копију сваког чланка у репозиторијум отвореног приступа (самоархивирање);
2. Истраживач може да објављује чланке у часописима који су у отвореном приступу.

Које су предности отвореног приступа?

„...најделотворнији начин да се обезбеди да резултати истраживања која финансирамо буду доступни, да се читају и надограђују, јесте максимална дистрибуција ових публикација – кроз бесплатан онлајн приступ. Ово ће, с друге стране, подстаћи развој богатije научне културе.“³

Wellcome Trust – Изјава о подршци отвореном и неограниченом приступу објављеним научним резултатима

Отворени приступ повећава брзину, ефикасност и делотворност истраживања зато што истраживачи више не морају да троше време на тражење радова на које њихова библиотека није претплаћена, или на тумарање по ћорсокацима и понављање истраживања за која нису знали зато што немају приступ правим часописима.

Отворени приступ повећава и видљивост, искоришћеност и утицај истраживања и омогућава стручњацима, практичарима и пословним заједницама, као и заинтересованој јавности да од истраживања имају корист.

Зашто владе благонаклоно гледају на отворени приступ?

Може се чинити да је систем академске комуникације исувише тајанствена тема да би се владе за њу интересовале. Ипак, истина је да модерна друштва знања имају користи од ефикасног система преноса знања од основног процеса истраживања до заједница које се баве иновацијама.

Истраживање великих европских фирми које је спровела организација PACE показало је да се те фирме у великој мери ослањају на научне публикације као извор информација о истраживањима финансираним из јавних фондова⁴ и да за више од половине компанија које развијају високе технологије јавно доступни научни резултати представљају најважнији извор техничких знања за иновације.⁵ Истраживање о иновационим малим и средњим предузећима

³ <http://www.wellcome.ac.uk/About-us/Policy/Policy-and-position-statements/WTD002766.htm>

⁴ Martin, B.R., Salter, A., Hicks, D., Pavitt, K., Senker, J., Sharp, M. and von Tunzelmann, N. (1996) *The Relationship between Publicly Funded Basic Research and Economic Performance*, A SPRU Review, HM Treasury, London.

⁵ Arundel, A. and Geuna, A. (2004) 'Proximity and the use of public science by innovative European firms', *Economics of Innovation and New Technology* 13(6), pp. 559-580.

које је спроведено за потребе данске владе потврдило је да је и мањим иновационим компанијама потребан приступ резултатима основних истраживања финансираних јавним средствима, а 64% оних који се налазе у улози истраживача сматра да су научни чланци веома или изузетно важни.⁶

Постоје солидни докази да се омогућавањем лаког приступа научним информацијама **подстичу иновације**. Резултати Пројекта људског генома (HUGO) постали су јавно доступни 2003. године. До 2010. године, сваки долар уложен из федералних фондова САД у истраживања у оквиру овог пројекта остварио је привредну активност у вредности од 141 долара: укупна вредност привредне активности досегла је је до сада 796 милијарди долара, полазећи од почетне инвестиције у истраживање од 3,8 милијарди долара. Само 2010. године отворено је 310.000 радних места у САД. Створено је укупно 3,8 милиона радних година радног стажа, са 63.700 долара личног дохотка по години рада, у просеку.⁷ **Закључујемо да ће отворени приступ научним резултатима подстаћи иновације, генерисати радна места и створити богатство.**

Каква инфраструктура је потребна да би се остварио отворени приступ?

„Отворени приступ је значајан зато што академским грађанима и универзитетима враћа снагу и ресурсе; зато што, исправно, резултате истраживања чини доступним широј публици и омогућава јавни приступ; и зато што је, свиђало се то вама или не, његово време дошло, а ово је наша кратка шанса да обликујемо његову будућност тако да сви ми који се бавимо хуманистичким и друштвеним наукама од тога имамо користи.“⁸

Робер Иглстон (Robert Eaglestone)
професор савремене књижевности и мисли,
Ројал Холовеј, Универзитет у Лондону

Отворени приступ се може обезбедити посредством отворених репозиторијума или путем часописа у отвореном приступу. Већина научноистраживачких институција има репозиторијум, а постоји и велики број тематских репозиторијума, као што је *Europe PubMed Central*. Ови репозиторијуми почивају на истим основним техничким стандардима, формирајући интероперабилну мрежу бесплатно доступних научних информација. Интернет претраживачи их индексирају тако да се простим претраживањем интернета проналазе чланци релевантни за читаоце. Постоји регистар репозиторијума широм света, OpenDOAR.⁹ Кровна организација, COAR (Confederation of Open Repositories),¹⁰ координира и подржава репозиторијуме широм света.

Многи часописи у отвореном приступу имају међународни карактер. До данас (септембар 2015), у бази података *Directory of Open Access Journals* регистровано је 10.500 часописа у отвореном приступу.¹¹ Они обухватају све дисциплине и поља истраживања и до сада су објавили преко два милиона чланака.

⁶ Houghton, J., Swan, A. and Brown, S. 2011. Access to research and technical information in Denmark. Technical Report, School of Electronics & Computer Science, University of Southampton. <http://eprints.ecs.soton.ac.uk/22603/>

⁷ [http://www.battelle.org/media/press-releases/\\$3.8b-investment-in-human-genome-project-drove-\\$796b-in-economic-impact-creating-310-000-jobs-and-launching-the-genomic-revolution](http://www.battelle.org/media/press-releases/$3.8b-investment-in-human-genome-project-drove-$796b-in-economic-impact-creating-310-000-jobs-and-launching-the-genomic-revolution)

⁸ <http://futureofscholarship.org/>

⁹ <http://www.opendoar.org>

¹⁰ <https://www.coar-repositories.org/>

¹¹ Directory of Open Access Journals, <http://www.doaj.org>

Да ли нам је потребна политика?

Истраживања спроведена широм света показала су да без доследно спроведене обавезујуће политике, ниво оствареног отвореног приступа остаје низак, док добро осмишљена политика тај ниво подиже до близу 90%.

Многе европске земље (укључујући Велику Британију, Португалију, Данску, Ирску, Норвешку, Финску, Шведску, Мађарску) имају политике отвореног приступа које су дефинисали домаћи финансијери истраживања. Поред тога, национална политика у САД покрива све велике федералне агенције за финансирање, а политике отвореног приступа постоје и у Аустралији, Бразилу, Индији, Јапану и другим земљама.¹²

Шта значи зелено, а шта златно?

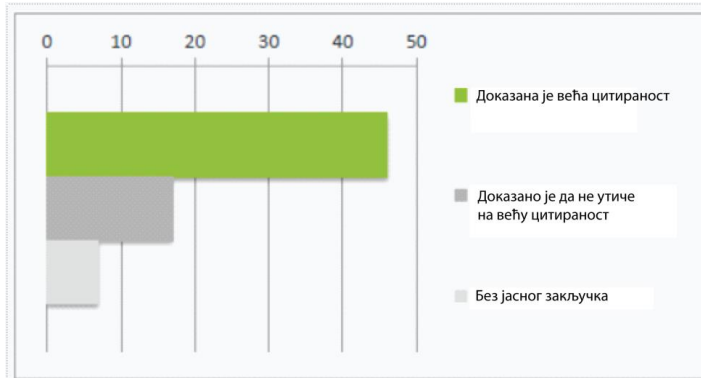
На овај начин се дефинише начин и модалитет публикувања (нпр. часописа и репозиторијума).

Зелени отворени приступ	„Зелени“ отворени приступ подразумева самоархивирање. Истраживач одлучује да резултате својих истраживања депонује у изабрани репозиторијум који је у отвореном приступу, што значи да свако има приступ и да се материјали који се у њему налазе слободно могу погледати и преузети. Да бисте приступили садржају ових архива, можете користити <i>Гугл</i> , <i>Гугл академик</i> или друге претраживаче. Ови претраживачи систематски прикупљају садржај архива широм света, формирајући базу података резултата текућих истраживања на глобалном нивоу. Има много варијанти самоархивирања и оне зависе од типа лиценце под којом аутори објављују своје радове и права на чланке која задржавају издавачи. Ауторима је обично дозвољено да архивирају финалну верзију чланка пре објављивања у изабраном часопису.
Златни отворени приступ	„Златни“ отворени приступ значи да аутор објављује рад у публикацији која је доступна у режиму отвореног приступа. Читаоци не плаћају приступ публикацији, него трошкове (познате као трошкови обраде чланка) сноси аутор, или се исти уопште не наплаћују зато што се покривају уз помоћ спонзорства, субвенција или реклама. Чланци се рецензирају на исти начин као у традиционалном издаваштву, осим што су објављени радови бесплатно доступни јавности, без потребе за претплатом.

Користи се још један термин, „хибридни отворени приступ“, који се односи на посебну подврсту златног отвореног приступа. Овим термином обухваћени су радови који се објављују у часописима за које се плаћа претплата, а налазе се у режиму отвореног приступа зато што су за њих плаћени трошкови публикувања.

¹² Registry of Open Access Repository Mandates and Policies <http://roarmap.eprints.org/>

„Од 70 спроведених истраживања, 46 је показало да отворени приступ утиче на повећање цитираности научних радова (17 је показало да таква предност не постоји, а седам није изнело никакве закључке о том питању).“¹³

Резултати метаанализе истраживања о наводном позитивном утицају отвореног приступа на цитираност: да ли отворени приступ доноси већи утицај у смислу веће цитираности? (адреса на којој се могу наћи изворни подаци дата је у фусноти бр. 12)

Шта значи бесплатни, а шта слободни отворени приступ?

Ова два термина дефинишу се на следећи начин:

Бесплатни (<i>Gratis</i>)	Бесплатни отворени приступ значи да је садржај доступан бесплатно. То значи да су укинута само трошкови приступа публикацији. Он не допушта коришћење које излази из оквира ауторских права и поштене употребе.
Слободни (<i>Libre</i>)	Слободни отворени приступ значи да се садржај може користити бесплатно и да за бар неке видове коришћења не треба тражити дозволу. То значи да се чланак слободно може поново употребити у одређене сврхе и подразумева неку врсту слободне лиценце која допушта одређене видове коришћења који иначе нису допуштени.

Укратко

Литература у отвореном приступу је дигитална, доступна на интернету, бесплатна и ослобођена од већине ограничења која намећу ауторска права и лиценце. Она омогућава да се резултати истраживања лакше пронађу, преузимају, копирају, деле, поново користе, претражују, проналазе уз помоћ интернет робота, анализирају и чувају.

Од тога сви имају користи, унутар академског света и изван њега – истраживачи, наставници, студенти, библиотекари, лекари, пацијенти, новинари, непрофитне организације, пословне фирме, креатори политике, бирачи и радознали умови. Отворени приступ подстиче открића, поспешује академску строгост и расправу, и максимално увећава повраћај инвестиција у истраживање.

Убрзавајући истраживања, отворени приступ убрзава и развој свих оних добробити које зависе од истраживања, од нових лекова и корисних технологија до одлучивања заснованог на информацијама, решених проблема и побољшаних јавних политика.

¹³ <http://sparseurope.org/oaca/>

„Даме и господа, од публикација до података, софтвера, образовних ресурса: отварање може да помогне у свим областима истраживања! Уводећи нас у нову еру отворене науке: добру за грађане, научнике и друштво.“¹⁴

Нели Крус (Neelie Kroes)
Потпредседница Европске комисије задужена за Дигиталну агенду

Илустрација: Дени Кингсли (Danny Kingsley) и Сара Браун (Sarah Brown)

¹⁴ http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-13-941_en.htm